

VI. SLOVENSKÝ FILOZOFICKÝ KONGRES

21. - 23. október 2020 Bratislava

Pragmatizmus a naturalizmus

Prof. PhDr. Emil Višňovský, PhD.

Katedra filozofie a dejín filozofie, Univerzita Komenského, Bratislava

Abstrakt

V príspevku objasním vzťah filozofie pragmatizmu a naturalizmu, ako aj základné varianty pragmatistického naturalizmu a zameriam sa na výklad „nereduktívneho naturalizmu“, ktorý je jadrom pragmatistickej koncepcie.

Kľúčové slová: pragmatizmus, transakcionizmus, naturalizmus, príroda, kultúra,

Naturalistický obrat

- „Naturalistický obrat” v súčasnej filozofii sa stal faktom (Stroud 1996) a univerzálnym javom (Clark 2016).
- STROUD, B. (1996): The Charm of Naturalism. *Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association*, 70, 2, 43-55.
- CLARK, K. J. (ed.) (2016): *The Blackwell Companion to Naturalism*. Oxford: Wiley Blackwell.
- **Naturalizmus je inherentná charakteristika filozofie pragmatizmu od jej vzniku.**
- Je to filozofia, ktorá nepotrebuje “naturalistický obrat”, aký teraz zažíva analytická filozofia.
- James a Dewey dávno čakali na križovatke, na ktorú teraz dorazili analytici či iní súčasní naturalisti.

Pojem naturalizmu

- Naturalizmus je **kultúrnym produktom**, ľudským výtvorom ako každý „izmus“ — našou **konštrukciou**
- Je produktom modernej kultúry, v ktorej dominantnou sociokultúrnou praktikou a autoritou je veda.
- Má svoj slovník ako nástroj na interpretáciu sveta.
- „**Naturalizovať**“ čokoľvek znamená lokalizovať to do prírody, označiť za prírodný jav a vysvetľovať to prirodzene ľudskými silami, nielen metódami prírodných vied.
- Za „**neprírodné**“ — mimo rámec naturalizmu — sa tradične považovalo:
 - 1. **Nadprirodzené** (niečo, čo nevytvorila príroda, ale vyššia sila, Boh);
 - 2. **Nemateriálne** (nefyzikálne, mentálne, duchovné, neempirické, nadzmyslové, mimo skúsenosti – rozum, duch, duša, myseľ, vedomie atď.);
 - 3. **Kultúrne** (ako arbitrárne, subjektívne, človekom vytvorené – umelé, jazykové a pod.).

1. Americký naturalizmus

- **Naturalizmus je jednou z definujúcich charakteristík myslenia a kultúry v USA**
- V dejinách americkej filozofie má hlbšie ukotvenie a netýka sa iba pragmatizmu
- Už v počiatkoch popri idealizme až mysticizme (supranaturalizme) puritanizmu bola v nej prítomná tendencia k „prírodnej filozofii“ (ako synonyma vedy, ale aj praktického, sekulárneho a humanistického postoja k svetu), inšpirovaná Newtonom a Lockom, ktorá sa plnšie prejavila neskôr v deizme amerického osvietenstva u T. Jeffersona a B. Franklina i ďalších
- **Elihu Palmer** (1764 – 1806) vyvolal veľký rozruch svojou knihou *Princípy prírody* (1801)
- **Ethan Allen** (1738 – 1789) v knihe *Rozum* (1785) ako spinozovský naturalista priamo útočil na biblickú doktrínu
- **Cadwallader Colden** (1688 – 1776) vydal samostatnú prácu o princípoch pohybu telies a planét (1751)
- Na tento vývoj nadviazal v **19. storočí** najprv vplyv **škótskej filozofie zdravého rozumu**
- Zároveň s tým sa rozvíjala romantická „filozofia prírody“ v rámci amerického **transcendentalizmu**, inšpirovaná nemeckým idealizmom (Emersonova esej „Príroda“, Thoreauov *Walden*).
- Zásadným impulzom pre obrat k naturalizmu ešte v poslednej tretine 19. storočia bol **darwinizmus** (Kuklick 2001; Misak 2008).
- Ako jeden z prvých túto situáciu reflektoval **Metafyzický klub** na Harvardovej univerzite (1872) na čele s Ch. S. Peirceom. Jeho spoluzakladateľom bol aj matematik **Chauncey Wright** (1830 – 1875), nadšený darvinista a kritik H. Spencera

1. Americký naturalizmus

- **Kolumbijská škola** — začiatkom **20. storočia** sformovalo nové centrum naturalizmu na Kolumbijskej univerzite v New Yorku
- Vedúcou osobnosťou tohto centra sa stal **Frederick J. E. Woodbridge** (1867 – 1940)
- Najvýznamnejší naturalista **George Santayana** (1863 – 1952), žiak Williama Jamesa na Harvarde
- Originálny amalgám viacerých myšlienkových prúdov — primárne z Lukrécia, Aristotela a Spinozu, sekundárne z Jamesa a Royca.
- **Jadro:** 1., všetky naše poznatky korenia v životnej činnosti, ktorú majú podporovať, 2., všetok náš duchovný život (vedomie, imaginácia) je pokračovaním tejto činnosti v rámci nášho bytia, ktoré sa celé odohráva v prírodnom bytí — niet žiadneho rozporu medzi prírodou a duchom — duchovné formy bytia, aj keď sú „pokračovaním prírody inými prostriedkami“, nemožno a netreba redukovať na čisto živočíšne formy bytia — Santayanov naturalizmus je nereduktívny a pluralistický
- Kritický realista **Roy Wood Sellars** (1880 – 1973) — „evolučný naturalizmus“ — nie je reductívny naturalizmus“ a je „novým pluralizmom“
- **Naturalizmus (vo všetkých variantoch) nadobudol v polovici 20. storočia status synonyma americkej filozofie**
- Do kontextu naturalizácie v americkej filozofii zapadli post-analytíckí filozofi Willard Van Orman Quine, Wilfrid Sellars a Donald Davidson, ba dokonca aj Thomas Kuhn
- „Naturalistický trend“ v epistemológii, filozofii vedy, filozofii jazyka a filozofii mysle

2. Naturalizmus v klasickom pragmatizme

- Americká filozofia nastolila **problém prekonávania dualizmu** myslenia a činu, ideálu a skutočnosti, viery a vedy, technológie a humanizmu. V jej myšlienkovvej tradícii sa prelínajú dva prúdy – romantizmus a materializmus –, ktoré v Európe stáli proti sebe a ktorých spojenie sa stalo výzvou pre pragmatizmus.
- Filozofia, ktorá chcela byť relevantná pre život – orientovaná realisticky, empiristicky, experiencialisticky — v konečnom dôsledku naturalisticky
- **Pragmatizmus je pluralitná anti-dualistická filozofia.**
- Vyšli z poňatia prírody a cez poňatie človeka dospela ku koncepcii kultúry ako organickej súčasť prírody so všetkými jej fenoménmi (mysľou, vedomím, rozumom, poznaním, morálkou, hodnotami, náboženstvom atď.) – ku koncepcii „**kulturálneho naturalizmu**“
- **Nie je** to klasický naturalizmus v duchu kartezianizmu, ani v duchu novšieho naturalizmu darvinovského či post-darvinovského typu.

2. Naturalizmus v klasickom pragmatizme

- **Peirce** — metafyzický, metodologický a teologický naturalizmus
- V metafyzickej rovine je Peirceov naturalizmus blízky spinozizmu a jeho rámcom je synechizmus – Peirceova koncepcia kontinuity všetkého bytia. V metodologickej rovine je to jeho experimentalizmus a koncepcia vedy ako vyvíjajúcej sa seba-korektívnej praktiky. V teologickej rovine je „naturalistickým idealistom“ ktorý aj „ducha“ vysvetľuje z prírody, resp. naopak, nerobí medzi nimi zásadný ontologický rozdiel, keď uvažuje o evolučnej kozmológii a láske
- **James** — holizmus je antiscientizmus — poukazuje na limity vedy — zameraný proti reduktívnemu materializmu — kritizuje deterministický naturalizmus a odmieta jeho „krutý“, antihumánny fatalizmus — rešpektuje ľudskú potrebu viery, a to aj náboženskej — proti abstraktnosti absolútneho idealizmu a racionalizmu — pokúšal sa o „tretiu cestu“ medzi naturalizmom a anti-naturalizmom — nereduktívny naturalizmus najplnšie rozvinul v koncepcii radikálneho empirizmu (James 1976) a pluralistického univerza (James 1977). Aj spiritualita podľa neho patrí do nášho života celkom prirodzene a je prejavom osobného temperamentu
- **Dewey** — preferoval „naturalizmus“ ako meno pre svoju filozofiu pred „pragmatizmom“ — bol evolučným naturalistom („naturalizovaným hegelianom“) vplyv darvinizmu na filozofiu univerzalizoval ďalej (Dewey 1909/1996) smerom k „empirickému naturalizmu“ ako nazval svoju metódu i metafyziku v kľúčovom diele *Skúsenosť a príroda* 1925 — Jadrom je pojem skúsenosti, koncipovaný ako súbor ľudských praktík, prostredníctvom ktorým sme v priamych (primárnych) interakciách (transakciách) s prírodou realitou ako jedinou a ultimátnou realitou, v ktorej žijeme — skúsenosť je však nielen adaptívna, ale aj produktívna. Jej výsledkom je transformácia prírody na kultúru. Kultúra emerguje z prírody a zahŕňa samostatné formy, vytvárajúce reflexiu i projekciu bytia (filozofia, veda, umenie, náboženstvo) — *Spiritus agens* i *spiritus movens* všetkých ľudských praktík a transakcií je inteligencia, najpr ako čisto prírodný fenomén, potom ako sociokultúrny. Niet žiadnej ontologickej priepasti medzi prírodou a skúsenosťou (kultúrou), práve naopak, kontinuita medzi nimi umožňuje tak „kultiváciu prírody“, ako aj „naturalizáciu kultúry“ vo všetkých smeroch i významoch, konštruktívnych i deštruktívnych

3. Naturalizmus v neopragmatizme

- **Huw Price** (*Naturalism in Question*, 2004) — “**objektový naturalizmus**” — všetko, čo existuje, študuje veda — “**Subjektový naturalizmus**” — my, ľudia, sme prírodné bytosti, ktoré sú zároveň jazykovými bytosťami”
- Pochopiť vzťah jazyka a sveta — pochopiť jazykové praktiky
- Štúdium kultúry — štúdium kazykkových praktík
- **Robert Brandom** (*Making it Explicit*, 1994) — štúdium sociálnych praktík — jazyk je sociálna praktika, koordinovaná normami
- **Richard Rorty** — pragmatistický subjektový naturalizmus (kvietizmus):
 - 1. Ľudia sú prírodné bytosti v prírodnom prostredí
 - 2. Ľudia sú prirodzene jazykové bytosti, pre ktorých je jazyk nástrojom adaptácie aj kreativity
 - 3. Lingvistické praktiky sú normované sociálne praktiky
 - 4. Spôsob používania jazyka je vec kultúrnej evolúcie
 - 5. Všetky slovníky vrátane naturalistických sú nástroje na dosahovanie ľudských cieľov, ku ktorým sa majú vzťahovať, a nie k mimol'udskému svetu

Non-reduktivismus

- **Jadrom** pragmatistického naturalizmu je **non-reduktivismus** — javy, ktoré sa javia ako neprírodné, sa dajú pochopiť ako prírodné a prirodzené — kultúrne javy, **kultúra ako celok**, ktorú nemôžeme zredukovať na prírodu, ale to neznamená, že kultúra nie je pokračovaním prírody inými prostriedkami.
- Všetky **antropologické javy** — tradične chápané antinaturalisticky ako niečo, čo stojí mimo či proti prírode — v pragmatizme ako **pokračovanie prírody inými prostriedkami** — pragmatistický nereduktívny naturalizmus ruší dualizmus prírodného a kultúrneho nepotrebuje “záhadné vysvetľovať ešte záhadnejším” (Rorty) — uchýľovať sa ku konceptom nadprirodzeného — kultúrna evolúcia ľudstva je prirodzeným pokračovaním jeho prírodnej evolúcie so všetkými dôsledkami a protirečeniami.
- Napokon to znamená **prekonanie scientizmu** — veda a ostatné (mimovedecké) oblasti kultúry nestoja proti sebe a veda ich nepotrebuje kolonizovať — zahŕňa **pluralizmus** (slovníkov).
- **Naturalizácia kultúry, vedy či mysle** neznamená ich redukciu na “čisté” prírodné javy a ich interpretáciu slovníkmi prírodných vied, ani ich odsunutie do sféry “nadprirodzena” v zmysle “čistej” duchovnosti alebo antirealizmu — neznamená to, že platí len to, čo povedia prírodné vedy — to je práve redukcionistické a scientistické hľadisko. Pojem prírody a prirodzenosti potrebujeme koncipovať oveľa širšie.